

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПОНЕНТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

THE DESCRIPTION OF THE SOCIAL COMPONENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN UKRAINE

УДК 338.432

Буринська О.І.,
аспірантка кафедри
економіки підприємства та управління
персоналом,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

У статті досліджено соціальну складову сталого розвитку аграрного сектора національної економіки України та окреслено основні показники, які її формують. Особливе місце займає аналіз зайнятості населення в порівнянні різних галузей з аграрним сектором, охарактеризована самооцінка сільськими домогосподарствами своїх доходів та рівня самозабезпечення, доступу до медицини тощо.

Ключові слова: сталий розвиток, аграрний сектор, соціальна складова сталого розвитку аграрного сектора.

В статье исследована социальная составляющая устойчивого развития аграрного сектора национальной экономики Украины и определены основные показатели, которые ее формируют. Особое место занимает анализ занятости населения в сравнении

различных отраслей с аграрным сектором, охарактеризована самооценка сельскими домохозяйствами своих доходов и уровня самообеспечения, доступа к медицине и т.д.
Ключевые слова: устойчивое развитие, аграрный сектор, социальная составляющая устойчивого развития аграрного сектора.

In the article are analyzed the social component of sustainable development in the agricultural sector of the economy in Ukraine and are identified the main indicators that shape it. A special place have the analysis of employment in comparison with the various branches of the agrarian sector, characterized by self-esteem of rural households and their income level of self-sufficiency, access to medicine, etc.

Key words: sustainable development, agriculture, the social component of sustainable development in the agricultural sector.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Аналіз соціальної складової сталого розвитку має важливе значення з огляду оцінки розвитку аграрного сектора та його сталості. На Конференції «Ріо +20» наголошувалося на необхідності поживлення діяльності галузей аграрного сектора, а також і розвитку сільських територій, так як на них проживає більша частина малозабезпечених сімей [1]. Особливо актуальним це питання є для країн, що розвиваються, оскільки досягнення постулатів концепції неможливе без забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів з охороною навколишнього середовища. Головні акценти зосереджені на важливості прийняття необхідних заходів з метою більш повного задоволення потреб сільських громад, серед іншого, на основі розширення доступу сільськогосподарських виробників, зокрема дрібних виробників, жінок, представників корінних народів і людей, що перебувають в уразливому становищі, до кредитів та інших фінансових послуг, ринків, безпечного землекористування, медичного обслуговування і соціальних послуг, освіти та професійної підготовки, знань і відповідних низьковитратних технологій, включаючи технології, призначені для ефективного зрошення, повторного використання очищених стічних вод, а також збору і зберігання води.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над дослідженням соціального аспекту сталого розвитку аграрного сектора працювали ряд вчених: О. Бородіна, В. Геєць, А. Гуроров, Ю. Лопатинський, Ю. Лупенко, І. Прокопа, О. Попова, О. Ходаківська та інші. Предметом для подаль-

ших досліджень залишається формування шляхів покращення добробуту сільського населення та необхідності поширення інформації щодо сталого розвитку серед різних верств населення.

Метою даної статті є аналіз соціальної складової сталого розвитку аграрного сектора та її вплив на рівень життя сільського населення.

Основні результати дослідження. Основним показником, що може характеризувати соціальну складову сталого розвитку в аграрному секторі, вважаємо зайнятість населення. Кількість зайнятого населення в Україні впродовж 2000-2008 року мала відносно стабільний тренд, проте після 2008-го пішла на спад [6]. Так, у 2009 році цей показник зупинився на позначці 20 191,5 тис. осіб, що на 3,72% менше, ніж у попередньому році. Найменша зайнятість населення припала на 2015 рік і становила 16 443,2 тис. осіб, що на 18,5% менше, ніж у 2000 році, та на 9% менше, ніж у попередньому. Окремого розгляду потребує структура зайнятості населення. Особливої уваги потребує співставлення аграрного сектора з іншими галузями економіки, що дасть змогу побачити загальні тенденції, притаманні вітчизняному ринку праці. Зайнятість населення в галузі будівництва протягом 2000-2015 рр. була відносно стабільною (в середньому – 4,5% від загального показника), свого максимального значення досягнувши у 2008 році, показавши ріст на 1,3% від попереднього року та на 15,5% від 2000 року. Після 2008 року зайнятість у цій галузі почала зменшуватися і в 2015 році становила 642,1 тис. осіб, що на 38,5% менше від 2008 року та на 14%, ніж у попередньому році.

Спочатку 2000 року найбільшу частку в загальній структурі зайнятості займала промисловість і становила 22,8%. На другому місці було сільське господарство з показником 4 367 тис. осіб, що становило 21,65%. Проте стрімкого зросту набуває кількість зайнятих у торгівлі. Так, у 2012 році даний показник у 1,5 рази перевищував значення 2000-го (3 121,3 тис. чол. проти 4 894,1 тис. чол.), і майже в 1,5 рази перевищував зайнятість в аграрному секторі.

З 2012 року спостерігається спад зайнятості за всіма видами економічної діяльності. У 2015 році зайнятих в аграрному секторі стало на 34% менше в порівнянні з початком досліджуваного періоду, а в торгівлі на 12,5%. Частка зайнятих в аграрному секторі від загального показника становила 17,5%, що займає 2 місце після торгівлі. У 2015 році зайнятого населення в аграрному секторі було в 4,5 рази більше, ніж в будівництві.

Звуження спектру місць працевлаштування населення в сільській місцевості виводить на перше місце аграрний сектор як основну сферу зайнятості та основне джерело соціального благополуччя. Зменшення кількості найманих працівників можна пояснити зменшенням обсягу випуску трудомісткої продукції (наприклад, тваринництва) сільськогосподарськими підприємствами та орієнтацією їх діяльності на комерційні культури (ріпак, соняшник тощо), про що свідчить проведений аналіз економічної складової сталого розвитку аграрного сектора (рис. 1.). Так, кількість найманих працівників зменшилася у 2015 році на 20% в порівнянні до 2012. Зайнятість населення в аграрному секторі теж має спадний характер. Відносно стабільні значення припадають на частку зайнятих в аграрному секторі до всього зайнятого населення.

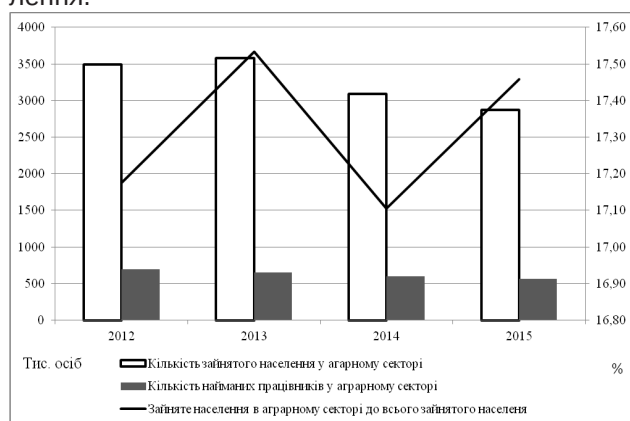

Рис. 1. Зайняте населення та кількість найманих працівників в аграрному секторі у 2012-2015 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України [6]

Детальніше розглянемо зайнятість населення в Чернівецькій області (рис. 2). Найбільша чисельність зайнятих в аграрному секторі у 2013 році та

становить 107,3 тис. осіб. У наступному році спостерігається спад на 4%. Проте, слід відзначити, що спад зайнятості відбувається по всіх видах економічної діяльності. Так по Чернівецькій області чисельність зайнятих зменшується у 2014 році на 5,5% до попереднього року. 2015 рік підсумував зменшення загальної зайнятості на 5,2%, зокрема в сільському господарстві на 2,2% в порівнянні до 2012 року. Як висновок, Чернівецькій області притаманні тенденції загальноукраїнського рівня, котрі свідчать про скорочення зайнятості населення як у сільському господарстві, так і загалом.

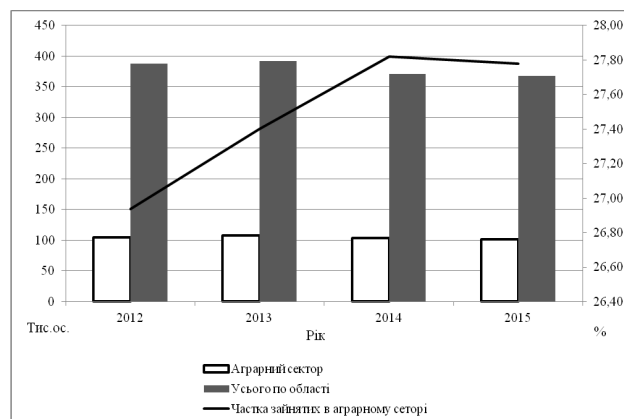

Рис. 2. Зайняте населення за основними видами економічної діяльності у Чернівецькій області з 2012 по 2015 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України [6]

У тісному зв'язку із зайнятістю перебуває і заробітна плата, яка є найбільшим джерелом надходжень сільського населення та прямо впливає на кон'юнктуру ринку праці і благополуччя мешканців. Хоча заробітна плата за своєю суттю економічна категорія, проте саме від неї напряму залежить рівень життя домогосподарств, соціальний статус та можливості. Тому, на нашу думку, є необхідність проаналізувати обсяги і структуру надходжень сільських домогосподарств. Динаміку середньої заробітної плати представлено в табл. 1. Чітко прослідковується, що середньомісячна заробітна плата в аграрному секторі менша, ніж загальний показник по Україні. Так, у 2010 році середня заробітна плата в аграрному секторі була на 37% менше, ніж по Україні. Але даний показник має тенденцію до збільшення і з кожним роком зростає. У 2015 році в аграрному секторі вона зупинилася на середній позначці 3 140 грн., що на 25% менше від середньоукраїнської та в 2 рази більша, ніж у 2010 році. Порівнюючи заробітну плату з прожитковим мінімумом у 2015 році, можна стверджувати, що вона більша в 2,7 рази, що свідчить про збільшення середнього розміру оплати праці в сільському господарстві і відносно прожиткового мінімуму, і мінімальної заробітної плати. Так, середньомісячна оплата праці в аграр-

ному секторі перевищує мінімальне значення оплати праці по країні в 2,2 рази.

Не зважаючи на ріст заробітної плати в аграрному секторі, все ж вона залишається меншою в порівнянні з іншими видами економічної діяльності, що негативно впливає на соціальну складову сталого розвитку аграрного сектора. У 2000 році найбільша кількість зайнятих була у промисловості, вважаємо доцільним порівняти середню оплату праці з аграрним сектором, оскільки це вагомий фактор, що впливає на перспективи аграрного розвитку [2]. На одного працюючого в промисловому секторі додає 2 578 грн., що на 45% більше, ніж в аграрному. У 2015 році цей відрив незначно скоротився і становив 34,4% (3 140 грн. проти 4 789 грн.). Найменша зайнятість населення спостерігається в будівництві, проте оплата праці більша в середньому на 17,5% за період з 2010 по 2015 рр. Зайнятість у сфері торгівлі поступово зростає. У 2010 році середня заробітна плата в сфері торгівлі на 25% більша, ніж в аграрному секторі (1 898 грн. проти

1 422 грн.). Найбільша різниця в середньомісячній оплаті праці у 2015 році. Так, у сфері торгівлі вона становить 4 692 грн. в місяць проти 3 140 грн. в аграрній сфері, що на 33% менше.

Загалом динаміка середньомісячної заробітної плати в аграрному секторі має позитивний тренд, проте її низький рівень відносно інших сфер зайнятості не робить її привабливою для робітників, хоча слід врахувати, що мешканці сільської місцевості мають обмежений вибір місць працевлаштування. Слід виокремити і такий чинник, як співвідношення між рівнем витрат сільськогосподарських підприємств та обсягом виплат заробітної плати, котрий відображає ставлення роботодавців до праці в аграрному секторі. Така динаміка зображена на рис. 3. З графіку видно, що найбільшу частку оплати праці із загальних витрат підприємства мали у 2012 році, що становило 9,38%. Ще одним деструктивним фактором, який впливає на соціальний стан сільського населення, можна вважати той, що після 2012 року сукупні витрати на виробництво аграрної продукції збільшуються,

Таблиця 1

Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності у 2010-2015 роках

	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік
Середньомісячна заробітна плата по Україні, грн.	2250	2648	3041	3282	3480	4195
Середньомісячна заробітна плата в аграрному секторі, грн.	1422	1786	2024	2269	2476	3140
Середня заробітна плата в аграрному секторі до середньомісячної плати по Україні, %	63	67	67	69	71	75

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України [7]

Таблиця 2

Структура сукупних ресурсів сільських домогосподарств у середньому на місяць у розрахунку на одне домогосподарство, %

Структура сукупних ресурсів сільських домогосподарств	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Оплата праці	32,0	34,0	37,4	37,2	34,4	33,7
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	4,8	3,9	3,1	2,9	5,1	4,4
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	10,9	10,1	8,9	9,0	9,2	9,5
Доходи від власності (дивіденди від акцій та інших цінних паперів, відсотки по вкладах, доходи від здачі внайми нерухомості тощо)	1,5	1,9	2,1	2,2	2,3	2,8
Пенсії	24,7	23,9	25,1	25,3	24,5	21,8
Стипендії	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою	3,4	3,2	3,6	4,0	3,6	3,7
Грошова допомога від родичів та інших осіб	3,7	3,9	3,5	3,1	3,9	4,4
Аліменти	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2
Інші надходження	18,5	18,5	15,8	15,7	16,5	19,1

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України [5]

проте питома вага заробітної плати зменшується. На 2015 рік припадає найменша частка оплати праці і становить 5,52%, що на 39% менше, ніж у 2010 році та на 23% менше, ніж у 2014 році.

Отже, за досліджуваний період середня частка оплати праці в загальних витратах на виробництво становила 8%. Серед підприємців існує думка, що збільшення частки оплати праці призведе до збільшення собівартості аграрної продукції, що неодмінно матиме вплив на зниження рівня конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника. Аргументом проти вважаємо факт, що у країнах Європейського Союзу цей показник сягає рівня 30 – 35%, при чому товаровиробники не втрачають своїх конкурентних позицій [12, с. 34]. Окремий вплив здійснює і новітнє реформування галузі соціальної сфери, яке відбувається в умовах укрупнення форм господарювання сільського господарства і занепаду інших видів господарської діяльності на селі, ще більше ускладнює соціально-демографічну ситуацію в сільській місцевості, підриває основи нарощування самого сільськогосподарського виробництва і його сталого розвитку [10, с. 42]. На нашу думку, така ситуація є вкрай несприятливою та має дестимулюючий вплив на мотивацію аграріїв та імплементацію сталого розвитку аграрного сектора.

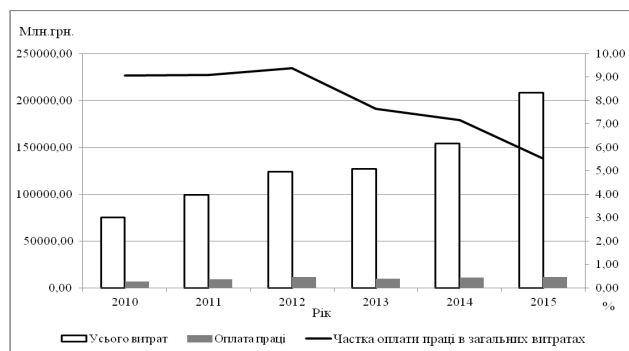

Рис. 3. Частина оплати праці із загальних витрати на виробництво продукції сільського господарства за елементами з 2010 по 2015 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України [3]

Окрім розгляду заробітної плати важливим чинником, який формує благополуччя домогосподарств в сільській місцевості, є їх загальні надходження (табл. 2). Структура надходження сільських домогосподарств має певне розшарування. Так, значну частку надходжень домогосподарства отримують за рахунок оплати праці. Протягом досліджуваного періоду оплата праці коливалася в межах 32-37% від сукупних ресурсів. Окрім того, лівову частку надходжень в сільській місцевості становить пенсія, що свідчить про високу залежність від соціальних виплат. Доходи від продажу сільськогосподарської продукції займають близько 10%, що є свідченням того, що реалізація виро-

блених товарів не є основною запорукою добробуту сільських домогосподарств. Таку ситуацію можна розглядати як таку, що не стимулює селян до зайнятості в аграрному секторі.

Економічна ефективність підприємства залежить від компетенцій персоналу. Розвиток дієвого мотиваційного механізму стає першочерговим завданням для керівників, що в результаті сприятиме позитивним результатам економічної діяльності сільськогосподарських підприємств. Оскільки, заробітна плата – основний матеріальний стимул працівника, природно, що робітник буде прагнути до максимального задоволення даної потреби. Для роботодавця оплата праці сприймається як елемент витрат, котрі необхідно скоротити. Інтеграція зусиль двох сторін можлива за встановлення балансу між оплатою праці та її продуктивністю. Встановлення справедливого співвідношення між даними показниками дозволяє врегулювати соціальну та економічну складові сталого розвитку. Для можливості підвищення рівня середньомісячної заробітної плати в секторі, яка в свою чергу виконує і соціальну функцію для працівників галузі, необхідно забезпечити значне зростання продуктивності праці. Тому вважаємо за необхідне провести аналіз динаміки зміни продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах з метою оцінки соціальної складової сталого розвитку в аграрному секторі.

Так, можна відмітити позитивний факт, що порівнюючи з 1991 роком рівень продуктивності праці на аграрних підприємствах має загальну тенденцію до збільшення. Депресивними роками для аграрного сектора можна вважати період з 1991 по 2003 рік, про що свідчать низькі показники продуктивності праці в галузі (рис. 4). З 2003 року починається поштовплення і збільшення даного показника відносно 1991 року. У 2014 році він досяг свого максимуму і становив 227 753 грн., що на 4,3 рази більше, ніж у базовому році, а у 2015 році зупинився на позначці 223 310 грн., що на 4,2 рази більше ніж у 1991-му.

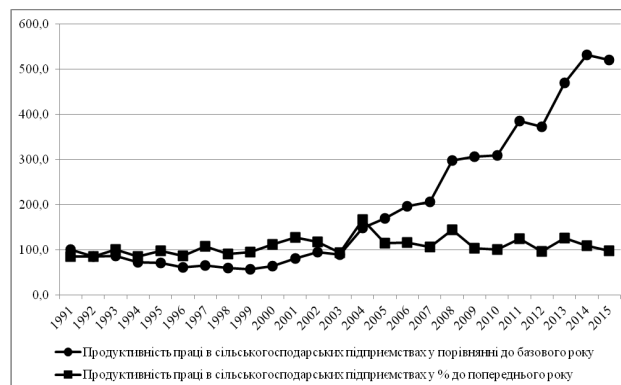

Рис. 4. Динаміка рівня продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України [10]

Проте, не зважаючи на загальний позитивний тренд, який свідчить про створення переваг в аграрному секторі, що стимулювали ріст показника загалом, все ж він коливається, якщо порівнювати продуктивність до попереднього року. Найбільший ріст видно у 2004 році, що покращив результати на 66% відносно попереднього. Після 2013 року ріст продуктивності праці зменшується і в 2015 падає на 2% відносно попереднього року.

Доступ мешканців сільської місцевості до медицини, на нашу думку, є важливим фактором, що впливає на соціальну складову сталого розвитку аграрного сектора. У першу чергу звернемося до статистичних даних, наведених у табл. 3. Чітко прослідковується тенденція скорочення кількості лікарняних закладів у сільській місцевості протягом 2000-2015 рр. Так, у 2015 році відбулося скорочення їх чисельності більше ніж у 13,5 раз у порівнянні з 2000 роком. Найбільше це стосувалося ліквідації дільничних лікарень, кількість яких в 2015 році 49 одиниць проти 943 одиниць у 2000-му. Таку ситуацію можна пояснити оптимізацією мережі лікувальних закладів, яка проводилася Міністерством охорони здоров'я України.

Проте, якщо в окремому розрізі розглянути самооцінку рівня доступності медичної допомоги, можливості придбання ліків та медичного приладдя у сільській місцевості домогосподарствами, то статистика свідчить, що у 2015 році 808,7 тис. осіб не могли за потреби відвідати

лікаря. Найбільш вагома причина, яку зазначили респонденти, занадто висока вартість послуг. Так відповіли 70,2% опитаних. На неможливість отримати медичну допомогу вплинула і відсутність медичного спеціаліста відповідного профілю, про що стверджують 24,8% жителів. 5% зазначили, що черга до лікаря була занадто довгою [9]. Окрім того, за даними вибіркового опитування сільських домогосподарств, проведеного у 2015 році, 55,4% респондентів із загальної кількості опитаних повідомили, що при значному збільшенні доходів, вони б спрямували додаткові кошти в першу чергу на лікування [8]. Сукупність фактів свідчить про низьке медичне забезпечення жителів сільської місцевості. Основним показником цього є оцінка самих мешканців свого становища. Така ситуація не сприяє покращенню умов життя та негативно впливає на імплементацію постулатів сталого розвитку, впливає на якість життя, людський потенціал, від якого прямо залежить ефективність аграрного сектора національної економіки.

Як бачимо з проведеного аналізу, сільські домогосподарства відіграють важливу роль не лише в економічній складовій, яка забезпечує сталий розвиток в аграрному секторі, проте і прямо пов'язані з соціальною, тому вважаємо за доцільне доповнити картину соціально-демографічними показниками. Так, у 2015 році у статеві-віковій структурі найбільша кількість членів домогосподарств була віком від 17 до 70 років і становила 70,7% від загальної кількості, серед яких найбільша кількість

Таблиця 3

Мережа лікувально-профілактичних закладів, розташованих у сільській місцевості України (заклади, що перебувають у сфері управління Міністерства охорони здоров'я України), одиниць

Мережа лікувально-профілактичних закладів	2000	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість лікарняних закладів	1007	707	577	543	333	268	114	104	74
у них ліжок	20275	14136	12842	12277	7586	6486	3832	3385	3128
Із загальної кількості лікарняних закладів:									
центральні районні лікарні	6	6	6	6	6	8	8	28	9
районні лікарні	25	30	28	28	22	19	16	14	14
дільничні лікарні	943	658	531	497	301	238	88	60	49
диспансери	12	3	3	3	2	2	1	1	1
спеціалізовані лікарні	17	9	8	8	1	1	–	–	–
інші заклади	4	1	1	1	1	–	1	1	1
Кількість самостійних лікарських амбулаторій та поліклінік	2321	3056	3399	3440	2956	2988	911	591	525
Кількість фельдшерсько-акушерських пунктів	16113	15459	15028	14934	12484	11553	14154	13295	13205

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України [9]

жінок – 51,8%, відповідно чоловіків – 48,2%. Осіб, які досягли 70-річного віку і більше 14,6%.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Аналізуючи соціальну складову сталого розвитку аграрного сектора, можна дійти висновку, що існує гостра необхідність підвищувати рівень соціального забезпечення. Яскравим прикладом підтвердження цього можна навести незначну частку витрат на оплату праці в загальних витратах суб'єктів господарської діяльності, а також невисоку оплату праці, яка притаманна аграрному сектору. Здійснення кроків на шляху розбудови соціальної інфраструктури дозволить позитивно вплинути на активність в галузі та стимулювати підвищення якості продукції та соціального клімату України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Итоговый документ Конференции ООН по устойчивому развитию «Рио+20» «Будущее, которого мы хотим» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : www.uncsd2012.org/thefuturewewant.html.
2. Лопатинський Ю.М. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств : [монографія] / Ю.М. Лопатинський, С.І. Тодорюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – 220 с.
3. Статистичний бюлетень «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах» [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Статистичний бюлетень «Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств

у сільській місцевості [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

5. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України» [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

6. Статистичний збірник «Економічна активність населення України» [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

7. Статистичний збірник «Праця України» [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2016 року)» [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

9. Статистичний збірник «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2015 році» [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Статистичний збірник «Сільське господарство України» [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

11. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / [О.М.Бородіна, В.М.Геєць, А.О.Гуторов та ін.] ; за ред. В.М. Гейця, О.М.Бородіної, І.В.Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2012. – 56 с.

12. Цибуляк А.Г. Екологізація сільського господарства в умовах глобалізації / А.Г. Цибуляк. – Агросвіт. – 2016. – № 9. – С. 34–38.